

مخابراتي ماليه: روان کرکېچ، اداري فساد او مناسبه حل لار

اصف حبيبي - د جرمني په کایزرزلاوترن تخنیکي پوهنتون کې د ډوکټورا څېړونکي

د ۱۳۹۴ لمريز کال د تلې پر اوله افغان حکومت او په ځانګړي ډول د مخابراتو وزارت پرېکړه وکړه چې له دې وروسته به هر ټليفوني پېرودونکي له کريډيټ کارت ۱۰٪ ماليه ورکوي. دا ماليه به مخابراتي شبکې له ټليفوني پېرودونکو راټولوي او بيا به يې حکومت ته سپاري، چې د دولت په خزانه کې يې اضافه کړي. د دې ماليې له وضع کولو وړاندې د مخابراتو د وخت وزير عبدالرزاق واحيدي خلکو ته ډاډ ورکړ چې ياد وزارت به دا ماليه د يوه ځانګړي سيستم څخه په ګټې اخيستنې په روڼ ډول له مخابراتي شبکو را ټوله کړي، خو دې خبرې واقعيت نه درلود. د مخابراتي ماليې له وضع کولو وروسته، ماليه ورکوونکو ته د دوی د ماليې په اړه جدي پوښتنې پيدا شوې چې لا تر اوسه پرې رسنيو کې بحث کيږي. کله چې د ۱۰٪ مخابراتي ماليې په اړه انډېبنې رسنيو کې خپرې شوې، ښاغلي واحيدي د خپلې تېرې وينا په خلاف خلکو ته وويل چې لا تر اوسه حکومت د مخابراتي ماليې د راټولو لپاره انلاين سيستم نه لري او ډاډ يې ور کړ چې په شپږو مياشتو کې به د يادې ماليې ټولولو ته انلاين سيستم جوړ کړي، خو تر ننه هغه خبرې عملي نه شوې. پر ښاغلي واحيدي يو شمېر نور تورونه او ۱۰٪ مخابراتي ماليه کې اداري فساد هغه اساسي لاملونو وو چې ولسمشر غني د نوموړي دنده وځنډوله.

د مخابراتي ماليې کرکېچ لا هم دوام وموند او ولسمشر د دې ستونزې د حل لپاره ځانګړی کميسيون وټاکه چې د اقتصاد، مخابراتو او ماليې وزارتونو او اترا ادارې يې غړيتوب درلود. په کميسيون کې د تخنیکي کسانو نشتوالی او په چارو کې يې ځنډ هغه اساسي لاملونو دي چې لا تر اوسه يې ثمره نه ده راوړې. پوره دوه کاله وروسته، د ۱۳۹۶ لمريز کال د تلې پر ۱۹ ولسي جرګې ياده ماليه باطله اعلان کړه او پر حکومت يې غبر وکړ چې نور دې مخابراتي ماليه نه ټولوي، خو حکومت د جرګې دا تصميم ناسم وګاڼه او تر ننه يې عملي کړی نه دی. د ولسي جرګې له لوري د ۱۰٪ مخابراتي ماليې له منځ وړل د حل لار نه ده، بلکې د داسې يوه سيستم جوړول چې ماليه په شفافه توګه راټوله کړي د حل يوازینی او اساسي لاره ګڼل کيږي. جرګه ته ښکار وو چې پر حکومت يې فشار راوړي او د ولسي جرګې د ولسي جرګې، مخابراتي شبکو او حکومت ترمنځ د پردې تر شا هر ډول او هر څومره کرکېچ روان وي بېله موضوع ده، خو د پراخ اداري فساد له موجوديت پکې هيڅکله هم څوک سترګې نشي پټولي. د روان کرکېچ او اداري فساد برسېره هم حکومت د تېرو دوو کلونو په جريان کې د ۸ اعشاريه ۶ ميليارده افغانیو په شاوخوا کې ماليه راټوله کړې، يعنی هر کال يې ۴ اعشاريه ۳ ميليارده افغانی د دولت خزاني ته اضافه کړې.

د ۱۰٪ کريډيټ کارت ماليې برسېره، هره مخابراتي شبکه په افغانستان کې حکومت ته ۲،۵٪ د Profit د ۲۰٪ او Spectrum Fee د ۲٪، چې ټولټال ۲۴،۵٪ کيږي. په دې ليکنه کې يوازې پر ۱۰٪ کريډيټ کارت ماليې بحث کيږي، خو پکار ده چې خلک او مدني ټولني پر ۲۴،۵٪ ماليې هم د ۱۰٪ ماليې په څېر رسنيو

کې بحث وکړي او له حکومت وپوښتي چې له مخابراتي شبکو دا ټوله ۲۴،۵٪ مالیه څنگه راټولوي او چېرته یې لگوي؟

افغان حکومت او مخابراتي شبکې که هر څومره هم د مخابراتي ماليې له شفافیت خلکو ته ډاډ ور کړي، خو چې سیستم یې آنلاین کړی نه وي، گومان نه کیږي چې اداري فساد به له منځه یوسي او یا به هم دا پروسه چټکه کړي. د ولسي جرگې له مخالفت سره سره بیا هم باید کوبښن وشي چې ۱۰٪ مالیه باطله نشي، خو که باطله هم شي باید له مخابراتي شبکو د ۲۴،۵٪ مالیه لپاره ژر تر ژره یو آنلاین سیستم جوړ کړي. د مخابراتي ماليې لپاره د آنلاین سیستم جوړول مالیه روڼولی، پروسه یې چټکولی، اداري فساد له منځه وړلی او له مخابراتي سکتور کلني عایدات لوړولی شي. مخابراتو وزارت او اټرا ادارې ته د مسولو مراجعو په توگه پکار ده چې ژر تر ژره دا پروسه آنلاین او برېښنايي کړي. مخابراتي شبکې شاید قصدا ونه غواړي دا پروسه آنلاین شي، خو حکومت باید د اداري فساد د مخنیوي لپاره او د داخلي عایداتو د لوړولو لپاره لاس پکار شي.

کله چې د مخابراتي ماليې لپاره آنلاین سیستم رامنځ ته شو، نو اټرا ادارې، ماليې او مخابراتو وزارتونو ته پکار ده چې په گډه د مخابراتي شبکو د تېرو کلونو د ماليې حساب له همدې سیستم په گټه اخیستنې یو ځل بیا وکړي. که د مخابراتي شبکو عایدات لوړ وو او په تېرو کلونو کې یې په مالیه کې حکومت ته ناسم ارقام ورکړي وو نو پکار ده چې مجازات یې کړي. د مخابراتي ماليې راټولو لپاره که آنلاین سیستم په پوره شفافیت مالیه را ټوله کړه نو پکار ده چې دا سیستم د هیواد په ټولو سکتورونو لکه برېښنا، گمرک، ښاروالي، ساختماني چارو، کرڼه او نورو کې هم پلی شي.

د مخابراتي ماليې په برخه کې بله ستونزه او د فساد اصلي جرړه ناسم ارقام دي. د اټرا اداره مسولیت لري چې هر درې میاشتې او یا هم هر کال وروسته د مخابراتي خدمتونو او د پېرودونکو په اړه دقیق ارقام خپاره کړي. خو له بده مرغه د مخابراتو په برخه کې د مخابراتو وزارت یو ډول، اټرا یې بل ډول او شبکې یې بل ډول ارقام خپروي. جنوبي سوډان، ایتوپیا او نور افریقایي هېوادونه چې د ځمکې پر سر تر ټولو شاته پاتې هېوادونه دي خو د مخابراتو برخه کې یې د وزارتونو او یا هم د مخابراتي خدمتونو تنظیموونکو ادارو ویب سایټونو ته سر ورنښکاره شي نو گوته به په غاښ شي چې څومره دقیق ارقام هر درې میاشتې وروسته خپروي او خپلو خلکو ته شفاف حساب ورکوي. زما په نظر افغانستان کې دوه ستونزې دي، ځکه له شفافې احصایې او حساب ورکولو چارواکي ډډه کوي: اول – تخنیکي کسان چې د احصایې په علم او سافټویرونو کې مهارت ولري دومره کم دي چې په نشت حساب دي او که وي هم څوک یې خبرو ته غوږ نه نیسي. دوهم – ځیني چارواکي له حساب ورکولو ډارېږي، ځکه همدې کې یې د فساد اصلي راز ده.

د مخابراتي ماليې په برخه کې د نورو هېوادونو تجربې او سیستمونه

افغانستان یوازینی هېواد نه دی چې له ټلیفوني کرېډیټ کارټونو پکې مالیه راټولېږي، بلکې زمونږ گاونډي او د نړۍ نور پرمختللي هېوادونه هم مخابراتي مالیه را ټولوي. دلته د څلورو گاونډیو هېوادونو – هند، پاکستان،

بنګلديش او ايران۔ د مخابراتي ماليې بېلګې او ارقام را اخيستل شوي او د دوی د مخابراتي ماليې سيستمونه د افغانستان د مخابراتي ماليې له سيستم سره مقايسه شوي.

پاکستان کې له موبایل پېرودونکو ټولټال ۴۱،۵٪ ماليه اخيستل کيږي چې په درې برخو وېشل شوې ده، ۱۵٪ د استهلاك ماليه (WHT) With Holding Tax، ۷٪ د مخابراتي شبکې ماليه، او ۱۹،۵٪ د فدرالي لګښتونو ماليه (FED) Federal Excise Duty ده. که يو پېرودونکی په پاکستان کې د ۱۰۰ کلدارو په ارزښت کريډيټ کارټ ټليفون کې اضافه کړي، ۴۱،۵ کلدارې ورڅخه ټولټال ماليه ګرځول کيږي او ۵۸،۵ کلدارې کريډيټ ورته پاتې کيږي.

په ايران کې له موبایل پېرودونکو ۹٪ ماليه اخيستل کيږي. يعنې که يو پېرودونکی د ۵۰۰۰ ريالو په ارزښت کريډيټ کارټ موبایل ته اضافه کړي نو ۴۵۰ ريال ته ترې ماليه ګرځول کيږي او ۴۵۵۰ ريال کريډيټ ورته پاتې کيږي. په بنګلديش کې له کريډيټ کارټونو ۲۱٪ ماليه اخيستل کيږي چې په درې برخو وېشل شوې ده، ۱۵٪ د مخابراتي خدمتونو د وړاندې کولو ماليه، ۵٪ د مخابراتي شبکو ماليه او پاتې ۱٪ اجباري ماليه ده. په هند کې مخابراتي پېرودونکي ۱۸٪ ماليه ورکوي.

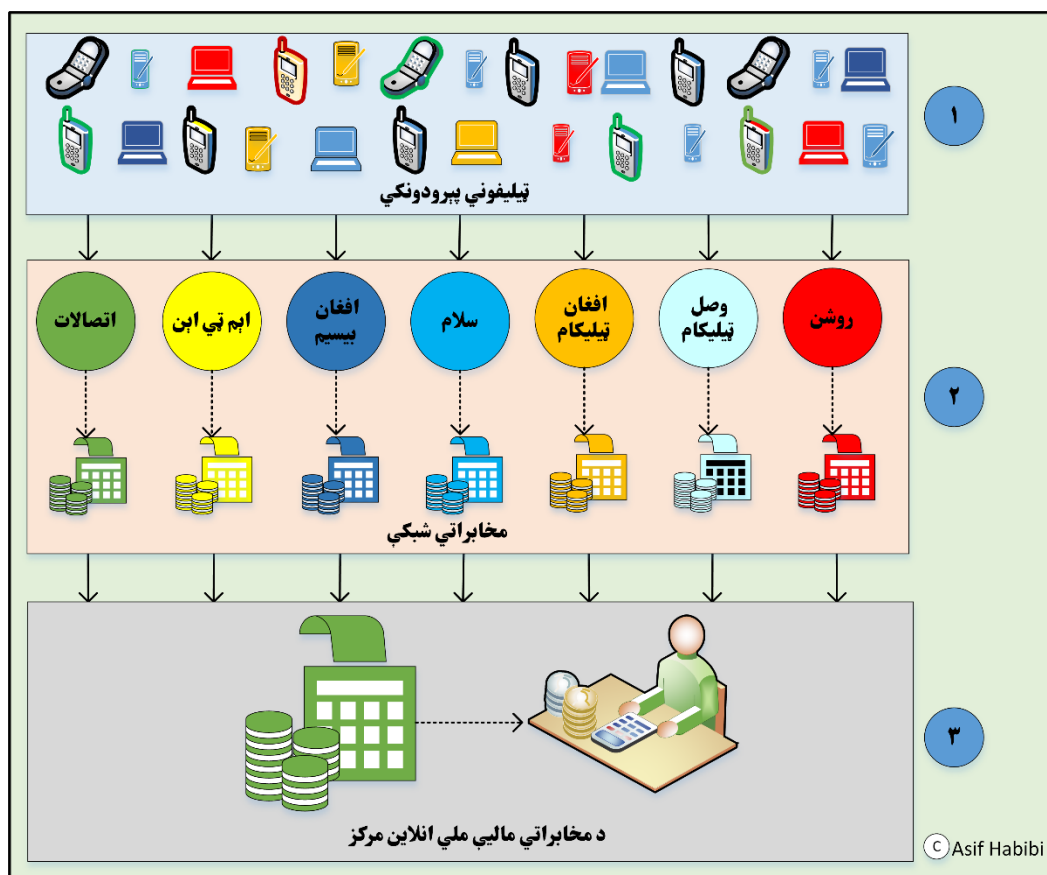
په يادو هېوادونو کې د مخابراتي ماليې پورته ارقام د حکومتونو په تګ راتګ سره کله کله بدلون مومي او ډېری وخت سياسي ګوندونه دا ماليه د يوې وسيلې په توګه په ټاکنيز کمپاين کې کاروي تر څو د خپلو رايو شمېر ډېر او واک تر لاسه کړي.

دې څلورو هېوادونو مخکې له دې چې مخابراتي ماليه وضع او راټوله کړي انلاين سيستم يې ورته جوړ کړ بيا يې څو ځله ازمایښت کړ. کله يې چې د سيستم له سمون ډاډ تر لاسه کړ نو پر ماليې را ټولولو يې پيل وکړ ترڅو پروسه يې شفافه وي او ماليه ورکونکي هم ډاډ تر لاسه کړي چې ماليه يې په سمه توګه د دولت خزانې ته اضافه کيږي. خو د افغانستان قضیې بيا توپير درلود، ځکه افغان حکومت په څو ورځو کې دننه په ډېره بېره د موبایل کريډيټ کارټونو ۱۰٪ ماليې په اړه تصميم ونيو او هم يې ژر تر ژره د راټولو امر وکړ. له بده مرغه د همغه بېرني تصميم پايله اوس هم محسوسيږي، ځکه تر ننه پکې ژور کړکېچ پروت دی او له پراخ اداري فساد هم پکې سترګې نشي پټېدلی. زما په نظر غوره لار به دا وی چې افغانستان هم د نورو هېوادونو تجربو ته په کتو لومړی يو انلاين سيستم چې مخابراتي ماليه يې په انلاين توګه هره دقيقه، هره ورځ، هره اونۍ او هر کال څارلی جوړ کړی وی. له جوړولو وروسته يې څو څو ځله ازمایښت کړی او بيا يې د ماليې په را ټولولو پيل کړی وی. که افغانستان د ټيکنالوجۍ په برخه کې نوښت نشي کولی حد اقل د نورو هېوادونو سيستمونه خو کاپي او بيا يې د دې هېواد ځانګړتياو ته په کتو پلي کولی شي.

مناسبه حل لار

د مخابراتي ماليې په پروسه کې درې لوري ونډه لري چې پېرودونکي، مخابراتي شبکې او افغان حکومت دی. دا پروسه په درې پړاوونو کې ترسره کيږي، لومړی پړاو يې د پېرودونکو او مخابراتي شبکو، دوهمه مرحله

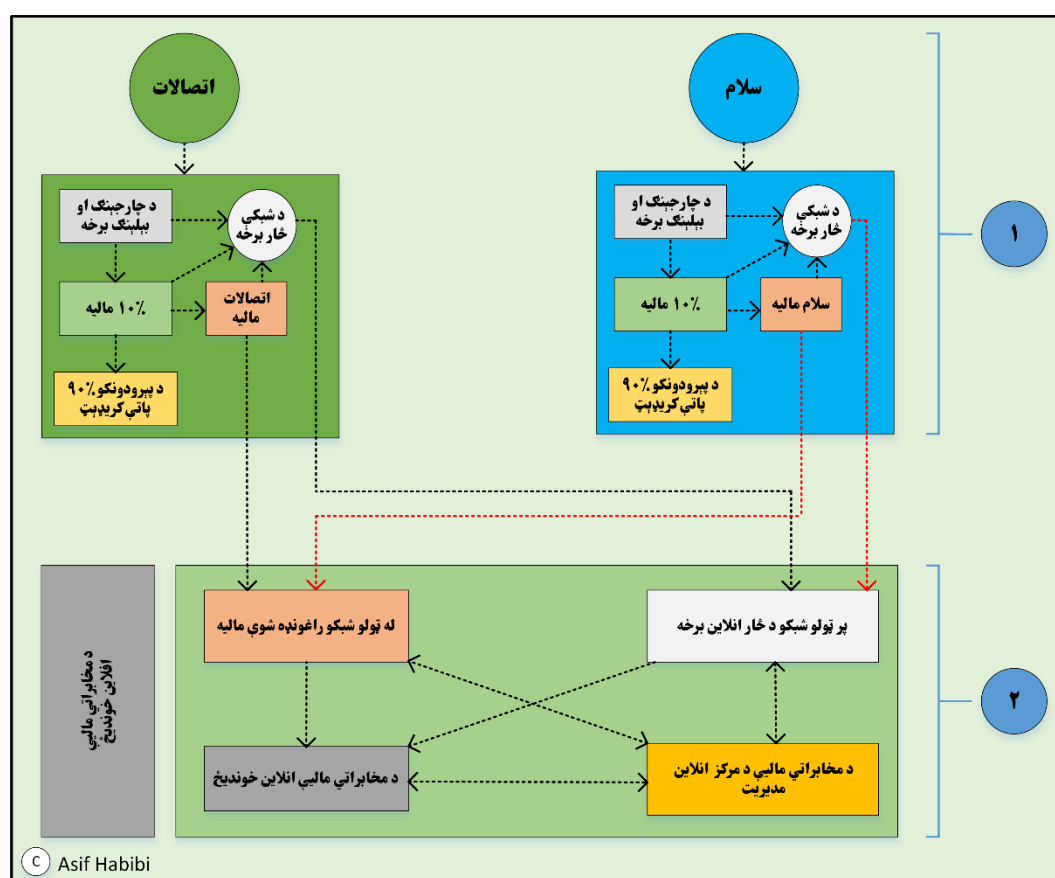
یې د مخابراتي شبکو او افغان حکومت او درېمه مرحله یې د افغان حکومت او پېرودونکو تر منځ ده. د پېرودونکو او مخابراتي شبکو ترمنځ د ماليې د ورکړې مرحله (لومړۍ مرحله) تر ډېره بریده شفافه او چټکه ده، ځکه مخابراتي شبکې له پېرودونکو د کریډیټ کارټ اضافه کولو څو دقیقې وروسته په آنلاین توګه ۱۰٪ مالیه ګرځوي. په دوهمه مرحله کې مخابراتي شبکې حکومت ته راتوله شوې مالیه ورکوي او په درېمه مرحله کې حکومت د راتولې شوې مالیه په اړه مالیه ورکوونکو (ټلیفوني پېرودونکو) ته وضاحت او حساب ورکوي او ورته وایي چې کومو برخو کې یې مالیه ولګوله او څه څه کارونه یې د دې هېواد د پرمختګ لپاره پر وکړل. له بده مرغه دوهم او درېم پړاو تر ډېره بریده له فساد ډک او روڼ نه دی. دلته پر داسې طرحه بحث شوی چې څرنګه دوهمه او درېمه مرحله د لومړۍ هغې په څېر شفافه، آنلاین او چټکه شي ترڅو د ۱۰٪ مخابراتي مالیه په برخه کې کړکېچ له منځه ولاړ شي، دا مرحلې له فساد پاکې شي او مالیه ورکوونکي ډاډمن شي چې مالیه یې سمه او شفافه د دولت خزانې ته ځي.

لومړی انځور: د مخابراتي ماليې د وړاندیز شوې طرحې عمومي جوړښت

لکه چې د لومړي انځور په لومړۍ برخه کې ښودل شوي، هر ټلیفوني پېرودونکی له یوې مخابراتي شبکې سره تړلی وي. افغانستان کې چې ټولټال ۷ مخابراتي شبکې فعالې دي هر هره یوه یې میلیونونه پېرودونکي لري. هر هره شبکه بیا د چارجینګ او بیلینګ برخه لري، چې د لومړي انځور په دوهمه برخه کې د شبکې له نوم ښکته لیدل کیږي. دا برخه مسولیت لري چې د هرې شبکې له هر یوه پېرودونکي سره د کریډیټ کارټونو حساب

او کتاب وکړي او هم ور څخه لس سلنه مالیه په آنلاین توګه وګرځوي. لومړي سر کې پېرودونکي د کرېډیټ کارت شمېره په تلیفون کې ډایل کوي او شبکې ته یې لیږي، شبکه ورڅخه ۱۰٪ مالیه ګرځوي او پاتې کرېډیټ بیرته پېرودونکي ته لیږي. تر دې ځایه پورې ټوله پروسه آنلاین او شفافه ده او په څو دقیقو کې ترسره کیږي. خو د شبکې د چارجینګ او بیلینګ له برخې د دولت تر خزانې پورې پاتې پروسه (دویمه مرحله) آنلاین نه ده. مخابراتي شبکې حکومت ته په کتبی ډول حساب ورکوي او د حساب ورکولو له ډېرو زرو لارو ګټه پورته کوي. افغان حکومت او مخابراتي شبکې ادعا کوي چې دواړه لوري د مالیه په راغونډولو او د دولت خزانې ته د پیسو په اضافه کولو کې شفافیت ته پوره پام کوي. خو له تخنیکي پلوه او د نورو هېوادونو تجربو ته په کتو باید دا پروسه حتماً آنلاین شي او تر هغو به د مخابراتي شبکو او حکومت ترمنځ د مالیه پروسه د فساد اصلي ځاله وي چې د مالیه غونډولو همدا اوسنی ناشفاف سیستم حاکم وي.

دوهم انځور: د مخابراتي شبکو او مالیه ملي مرکز تر منځ آنلاین اړیکه

د مخابراتي شبکو او افغان حکومت تر منځ د مالیه د حساب ورکولو د حاکم سیستم بله ستونزه د مسلکي کدرونو کمښت دی. زما د تجربو پر اساس په مخابراتو وزارت او اټرا اداره کې داسې مسلکي کسان چې په تخنیکي، اقتصادي او حقوقي برخو کې پخه تجربه او ژوره پوهه ولري ډېر کم دي، تر څو له مخابراتي شبکو سره د هرې افغانۍ حساب او کتاب وکړي. دا کم شمېر مسلکي کسان خو یا د دې ادارو په نورو چارو کې بوخت دي او یا هم دومره ګوښه شوي چې دا ډول ستر بدلونونه نشي رامنځ ته کولی. مخابراتي شبکې د

افغان حکومت له همدې کمزوري ټکي په کارولو د ماليې په حساب کې درغلي کولی شي، ځکه پکار ده چې دا پروسه له پیل تر پایه ژر تر ژره آنلاین شي. دې موخې ته د رسېدلو او په مخابراتي مالیه کې د پوره شفافیت لپاره دلته د (مخابراتي ماليې ملي آنلاین مرکز) د جوړېدلو طرحه وړاندې شوې چې د **لومړي انځور** په درېمه برخه کې ښودل کېږي.

د مخابراتي ماليې ملي آنلاین مرکز باید په آنلاین توګه له ټولو مخابراتي شبکو سره تړلی وي، چې د مخابراتي ماليې درېمه مرحله په پوره ډول آنلاین شي او د ماليې را غونډولو پروسه نوره هم چټکه شي. یاد مرکز باید د Real Time Data Management System (RTDMS) ځانګړنه ولري. هغه سیستمونه چې د RTDMS ځانګړنه لري په آنلاین توګه هره دقیقه، هر ساعت، هره ورځ، هره میاشت او هر کال د ټولې راټولې شوې ماليې حساب او کتاب د انسانانو له دخالت پرته ترسره کوي، نو ځکه له تخنیکي پلوه شفافیت پکې ۹۹٪ اټکل شوی.

بل لوري ته د مخابراتي محصولاتو قانون د لسمې مادې پر اساس د اترا اداره، مخابراتو وزارت او ماليې وزارت مسولیت لري چې د RTDMS په کارولو په آنلاین ډول له مخابراتي پېرودونکو مالیه را ټوله کړي. خو تراوسه چې د مخابراتي ماليې عمر هم دوه کلن کېږي، ولې د حکومت پورته ادارې بریالۍ شوې نه دي چې دا سیستم رامنځته او پروسه یې شفافه کړي؟ دوه دلیلونه کیدلی شي: یا خو د چارواکو خبرې او عمل له یو بل سره ډېره فاصله لري او یا هم یادې ادارې په خپل لاس جوړ کړی قانون قصداً د فساد په موخه تر پښو لاندې کوي.

د مخابراتي شبکو او د ماليې ملي آنلاین مرکز ترمنځ د وړاندیزې طرحې نور جزیات په **دوهم انځور** کې ښودل شوي او لاندې تشریح شوي. مونږ دلته یوازې د دوو شبکو (سلام او اتصالات) بیلګه راوړې چې دا جوړښت په ټولو شبکو کې پلي کیدای شي، نو ځکه خو فرض کوو چې ټولې شبکې په ورته ډول د ماليې له ملي آنلاین مرکز سره تړل شوې.

۱: پېرودونکي لومړی د کریډیټ کارت شمېره ډایل او شبکې ته یې لیري. دا شمېره د شبکې د چارجینګ او بیلینګ برخې ته چې د کریډیټ کارتونو د حساب مسولیت لري سپارل کېږي. یاده برخه په آنلاین توګه ۱۰٪ مالیه ګرځوي او پاتې ۹۰٪ کریډیټ بېرته پېرودونکو ته لیري. دلته د راجسټر او ناراجسټر سیمکارتونو موضوع ډېر زیات اهمیت لري. د شبکې دا برخه باید یوازې له کریډیټ کارتونو مالیه راټوله کړي او د سیمکارتونو د راجسټریشن موضوع باید هیڅ په نظر کې ونه ونیسي. له بده مرغه د مخابراتو وزارت او اترا اداره له کابو ۱۵ کلونو هېسې نه دي توانېدلي چې سیمکارتونه راجسټر کړي او یا هم د پېرودونکو دقیق ارقام ولري. نو ځکه که د سیمکارتونو د راجسټریشن موضوع مطرح شي، د مخابراتي ماليې دا پروسه نوره هم پېچلې کېږي او هر څومره چې دا پروسه پېچلې شي هغومره پکې اړوند لوریو ته د فساد زمینه برابریږي.

۲: د هرې شبکې له ټولو پېرودونکو د راغونډې شوې ماليې د حساب او کتاب لپاره بايد يوه ځانگړې انلاين برخه په هره شبکه کې جوړه شي ترڅو په انلاين ډول هره دقيقه، هر ساعت او هره ورځ د راغونډې شوې ماليې په اړه پکې پوره وضاحت پروت وي (دوهم انځور کې د اتصالات ماليې او سلام ماليې برخې). دا برخه بايد د هرې شبکې د ۱۰٪ ماليې له برخې سره تړل شوې وي. پر دې برخه بايد افغان حکومت او په خاصه توگه د اټرا اداره او ماليې وزارت واک ولري او هيڅکله هم شبکو ته اجازه ور نه کړي چې د دوی له نظارت پرته پکې کوم بدلون راولي او يا هم د دوی له خوښې پرته دې برخه ته بل څوک لاسرسی ولري.

۳: په هره شبکه کې بايد د (شبکې څار برخه) په نوم يوه بله انلاين برخه جوړه شي. د هرې شبکې څار برخه بايد د همغې شبکې د چارجينگ او بيلينگ، ۱۰٪ ماليې او د ټولې ماليې له برخو سره انلاين تړلې وي. د شبکې څار برخه بايد د همغې شبکې د مخابراتي ماليې د ټولو برخو متواتر او انلاين نظارت وکړي. د شبکې پر څار برخه بايد افغان حکومت او په خاصه توگه د اټرا اداره او ماليې وزارت پوره واک ولري.

۴: کله چې د پېرودونکو د ماليې حساب په هره شبکه کې پای ته ورسېد نو د دې پروسي اطلاعات بايد په انلاين توگه د مخابراتي ماليې ملي انلاين مرکز ته ولېږل شي. لکه د دويم انځور په دويمه مرحله کې ښودل شوي، د هرې شبکې د ماليې او څار برخې د مخابراتي ماليې ملي انلاين مرکز له (پر ټولو شبکو د څار انلاين برخه) او (له ټولو شبکو راغونډې شوې ماليې) برخو سره په انلاين ډول نښلول شوي دي.

۵: د (ټولو شبکو د څار انلاين برخه) مسووليت لري چې د ټولو شبکو د ماليې پروسه وڅاري او هره گړۍ ډاډ تر لاسه کړي چې پروسه شفافه روانه ده. ځانگړي متخصصان بايد دا برخه مديريت کړي تر څو شبکې او يا هم بل لوری په ارقامو کې گوتې ونه وهي.

۶: د (له شبکو را ټولې شوې ماليې) برخه بايد له ټولو شبکو سره په انلاين توگه د ماليې حساب او کتاب وکړي. دا برخه بايد پوره انلاين وي او هيڅوک بايد د دې حق ونه لري چې پکې په پټه او يا هم ښکاره گوتې ووهي. ځکه د مخابراتي شبکو د بيلينگ برخې ته لاسرسی د مخابراتي خدمتونو د محصولاتو قانون د يوولسمې مادې پر اساس د اټرا ادارې قانوني حق گڼل کيږي. دا قانون دا هم وايي چې که يوې شبکې په ارقامو کې هر ډول تحريف را منځ ته کړ او يا يې هم کومه درغلي وکړه نو له ۲۰ تر ۵۰ ميليون افغانيو بايد جریمه ور کړي.

۷: لکه څرنگه چې د دويم انځور په دويمه برخه کې ښودل شوي، د ماليې په انلاين مرکز کې بايد د ټولو چارو د مديريت لپاره يوه ځانگړې څانگه رامنځ ته شي. دا څانگه (مخابراتي ماليې د مرکز انلاين مديريت) بايد داسې يو سافټوير ولري چې ټولې برخې مديريت کړي او په کافي اندازه مسلکي کسان ولري، چې هره کوچنۍ او ستره ستونزه کې ژر تر ژره حل لار ولټوي.

۸: د ماليې په انلاين مرکز کې بايد د ټولې مخابراتي ماليې اړوند اطلاعات او معلومات په انلاين توگه خوندي شي او د دې کار لپاره (د مخابراتي ماليې انلاين خونديځ) ته اړتيا ده. دا برخه بايد (پر ټولو شبکو د څار)، (له ټولو شبکو راغونډې شوې ماليې) او (مخابراتي ماليې د مرکز انلاين مديريت) له برخو سره تړلې وي. په دې ځانگړې برخه کې بايد د هر پېرودونکي او هرې شبکې د ماليې ورځنۍ، مياشتنۍ او کلنۍ راپور او اطلاعات د يو ځانگړي وخت لپاره خوندي وساتل شي. له دې اطلاعاتو د راپورونو جوړولو او شفافيت رامنځ ته کولو په برخه کې گټه پورته کېدۍ شي.

۹: د انلاين خونديځ سربيره بايد يو بل افلاين خونديځ هم وي. د سايبري حملو او امنيتي ستونزو له کبله به دا مناسبه وي چې يو بل خونديځ د مخابراتي ماليې په مرکز کې رامنځ ته شي ترڅو تخنيکي کسان له انلاين خونديځ معلومات کاپي او په افلاين خونديځ کې يې ذخيره کړي. افلاين خونديځ بايد هيڅکله هم له انټرنټ او يا شبکې سره تړلی نه وي، ځکه په سايبري حملو کې که د ماليې مرکز اطلاعات له منځه ولاړ شي نو بايد له افلاين خونديځ د ماليې د حساب او کتاب لپاره گټه پورته شي.

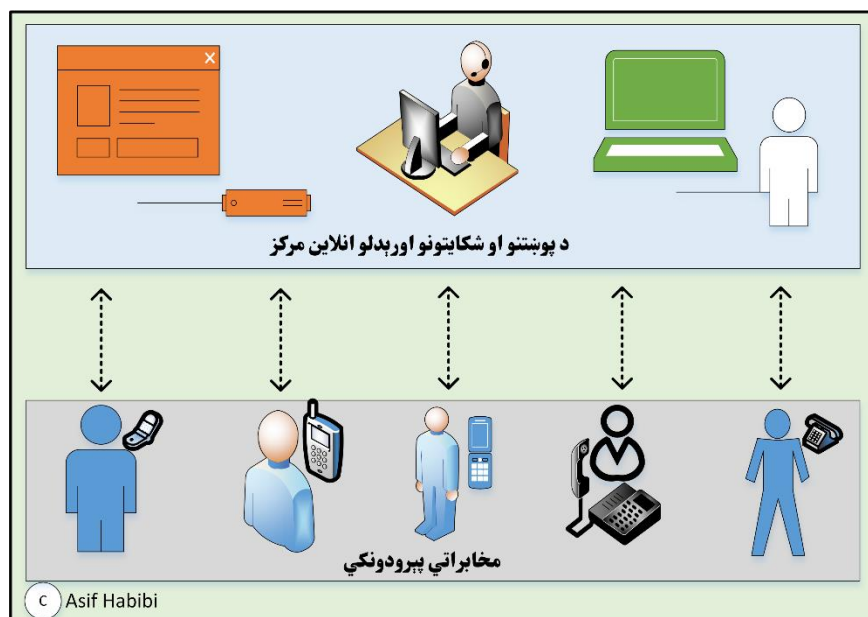
د مخابراتي ماليې په ملي انلاين مرکز کې بايد د پوښتنو ځوابولو او شکايتونو اورېدلو برخه وي. په دې برخه کې بايد حکومت هر درې مياشتې او هر کال وروسته ماليه ورکوونکو ته په يوه هر اړخيز راپور کې شفاف حساب ور کړي او هم يې له مطبوعاتو سره شريک کړي. شفاف حساب او راپور ورکول به د ماليه ورکوونکو ټولې پوښتنې ځواب او هغه شکونه چې د مخابراتي ماليې په اړه يې لري له منځه يوسي او ډاډ به تر لاسه کړي چې ماليه يې يوازې د دولت خزانې ته په سمه توگه اضافه کيږي. لکه چې په **درېم انځور** کې ښودل کيږي، دا برخه بايد په درې ډوله د راپور ورکولو او شکايتونو اورېدلو لارې ولري:

۱: يو ځانگړی ويب سايت او اپليکيشن بايد رامنځ ته شي چې پکې ماليه ورکوونکي په خپله د مخابراتي ماليې په اړه دقيق ارقام ومومي. دا ارقام بايد داسې ترتيب او بيا ويب سايت کې خپاره شي چې د مخابراتي ماليې په اړه پکې هر اړخيز معلومات پراته وي.

۲: د شکايتونو مرکز بايد يوه ځانگړې ټليفوني شمېره ولري، ترڅو ماليه ورکوونکي خپلې پوښتنې او شکايتونه د ټليفون له لارې مطرح کړي. له بده مرغه، ځينې وخت مخابراتي شبکې له پېرودونکو کريډيټ کارټونه په بېلابېلو پلمو او له کوم دليل پرته گرځوي، پېرودونکي بايد په دې ډول حالت کې له همدې مرکز سره اړيکه ونيسي. د شکايتونو دا مرکز بايد له مخابراتي شبکې سره اړيکه ونيسي او که يې ومونده چې شبکې له کوم دليل پرته له پېرودونکو کريډيټ کارټ گرځولي بايد مجازات يې کړي.

۳: دا مرکز بايد هر درې مياشتې او هر کال د ټولې مخابراتي ماليې په اړه داسې يو هر اړخيز راپور چمتو او له مطبوعاتو او انټرنټ خپور کړي چې پکې د يادې ماليې پوره معلومات او جزيات ذکر شوي وي.

درېم انځور: د پیروونکو د پوښتنو او شکایتونو اوربدلو آنلاین مرکز

د یوه آنلاین، شفاف او چټک مخابراتي ماليي سیستم رامنځ ته کولو لپاره تر ټولو مناسبه لار د دې سیستم برېښنایي کول دي. مخابراتي مالیه باید له پیل تر پایه آنلاین او برېښنایي راټوله او د دولت خزاني ته انتقال شي. هیڅوک او هیڅکله هم باید چاته اجازه ور نه کړل شي چې په سیستم کې بدلونونه راولی.

ځینې اړین وړاندیزونه

په دې لیکنه او په ځانګړي ډول تېر عنوان کې پر داسې طرحه خبرې وشوې چې مخابراتي مالیه آنلاین او روڼوي. د دې طرحې د لا پیاوړتیا او په مخابراتي مالیه کې د روڼتیا یا شفافیت لپاره لاندې اړین ټکي وړاندیزېږي.

۱: د مخابراتي ماليي د راټولونې ټول آنلاین سیستم باید هر کال تازه یا اپډېټ شي. ټیکنالوجی ډېر چټک بدلون مومي، مخابراتي سیستمونه هر کال نوې ټکنالوجی رامنځ ته کوي او دا بدلونونه د بیلینګ او چارجینګ په برخه کې هم رامنځ ته کېږي. ځکه پکار ده چې د مخابراتي ماليي سیستم هر کال له تخنیکي پلوه وکتل او له مخابراتي شبکو سره په سلا مشوره سیستمونه تازه شي.

۲: شبکو ته باید لارښوونه وشي چې خپلو بیلینګ او چارجینګ سیستمونو کې د هر ډول بدلون له راوستلو وړاندې حکومت خبر کړي. د ماليي وزارت، اټرا ادارې او مخابراتو وزارت استازي باید هلته وي ترڅو ډاډ تر لاسه کړي چې شبکې داسې سافتویرونه ونه لګوي چې د دې پروسې شفافیت ته زیان ور رسوي.

۳: د مخابراتي شبکو او ماليې ملي انلاين مرکز ترمنځ د اړیکې امنیت ته باید ډېر زیات پام وشي ترڅو هکران او یا هم سایبري غله دې سیستم ته زیان ونه رسوي. دا اړیکه باید هره اونۍ او یا هم هره میاشت ازماينبت شي ترڅو ډاډ تر لاسه شي چې امنیت یې خوندي ساتل شوی.

۴: د مخابراتي ماليې په برخه کې باید اټرا اداره، مخابراتو وزارت او ماليې وزارت مسلکي کسان وروزي. دا کسان باید د مخابراتي ماليې د ټول سیستم په اړه تخنیکي او مسلکي مهارتونه ولري او تل یې نظارت وکړي.

۵: د هر کال په پای کې باید حکومت مالیه ورکوونکو ته شفاف حساب ورکړي. هغوی ته باید دقیق ارقام ووايي چې څومره مالیه یې په روان کال کې را ټوله کړې؟ څومره د دولت خزانې ته اضافه شوې؟ څومره مالیه په کوم ځای کې لگول شوې؟ څومره مالیه پاتې او کله باید ولگول شي؟

اصف حبیبی د اروپایي ټولني د ساينس او ټکنالوجۍ په یوه څېړنيز پروگرام کې د مخابراتو پر 5G څېړنه کوي او هممهال د جرمني د کایزر زلاوټرن تخنیکي پوهنتون کې پر دوکتورا بوخت دی. نوموړي د ليسانس زدکړې په کابل پوهنتون او ماسټري یې د چک جمهوریت د ساينسي علومو پوهنتون کې کړې ده.

5 نومبر 2017 – 14 لړم 1396

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**